Internet i razvoj demokratske javne sfere¹

Biljana Vitković²

Ministarstvo finansija Republike Srbije, Beograd

doi:10.5937/comman1328089V

Rezime: Internet, socijalne mreže, mobilni video-uređaji i nestandardni mediji omogućavaju velikom broju ljudi da se povezuju jedni sa drugima, zavisno od sličnosti interesa ili tema za koje se zanimaju, da međusobno razgovaraju, te diskutuju o pitanjima moći i principa na nacionalnom, nadnacionalnom i globalnom nivou podržavajući neku ideju ili nekog kandidata.

U ovako izmenjenim uslovima komuniciranja, internet predstavlja komunikativno polje – politički konstruisan prostor koji nije ni u kakvoj neposrednoj vezi sa fizičkom teritorijom – u kojem se ostvaruju novi tipovi društvenih relacija moći među njegovim korisnicima. Time se u fokus stavlja pitanje o strukturi, dimenzijama i političkim implikacijama javne sfere na internetu. Istovremeno, dovodi se u pitanje i koncept javnog mnjenja koji je izložio Habermas.

Cilj ovog rada je da preispita i sintetizuje nova promišljanja pojma javne sfere – i posebno analizira nagli razvitak mnoštva raznovrsnih javnih sfera, te da razreši dilemu da li će internet i novi trend specijalizacije medija i fragmentiranja publike pospešivati ili osujećivati ostvarivanje uloge medija kao javnog foruma.

Nalazi ovog istraživanja pokazuju da, s jedne strane, internet i specijalizacija medija mogu da se analiziraju kao deo opšteg trenda demokratizacije – barem u pogledu dostupnosti i prenošenja onih oblika znanja i mišljenja koji su tradicionalno bili privilegija viših društvenih grupa – jer omogućavaju i običnim ljudima da šalju i primaju raznovrsna mišljenja, čime se obogaćuje protok informacija među građanima. S druge strane, ljudi na čije mišljenje utiču različiti i drugačiji izvori informacija mogu da imaju različito mišljenje o tome šta je politički važno, o tome šta se desilo, šta su uzroci tih događaja, koje ciljeve država treba sebi da postavi i kako da te ciljeve ostvari, čime se smanjuju mogućnosti da se oko bilo koje teme okupi veliki broj građana. Mnoge od

¹ Ovaj rad rezultat je istraživanja u okviru doktorske disertacije „Medijski diverzitet i demasifikacija publike“, koju je autorka odbranila 8. septembra 2010. godine na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

² Kontakt sa autorkom: bvtkovic@gmail.com.

ovih razlika su i ranije bile prisutne, ali se čini da su ih internet i specijalizacija medija učinili češćim i verovatnijim.

U radu su predstavljeni najčešće korišćeni informacioni i komunikacioni alati koji bitno menjaju i potencijalno poboljšavaju okruženje u kojem se odvijaju demokratski procesi.

Stanovište ovog rada je da internet: prvo, omogućava ne samo bolju i neograničenu komunikaciju nego i njenu aktivnu transformaciju; drugo, proširuje javni prostor stvarajući novu, deteritorijalizovanu, autentičnu javnu sferu; na kraju, ali ne i poslednje po važnosti – menja i samu prirodu demokratije.

Ključne reči: *internet, novi mediji, javna sfera, demokratija, specijalizacija medija, fragmentiranje publike, smanjenje javnog prostora, deteritorijalizacija javnog života*

Uvod: Fenomen interneta kao sredstva političkog komuniciranja

Rasprava o političkim implikacijama interneta se, s jedne strane, fokusira na brojna pitanja: problem pristupa, tehnodeterminizma, enkriptike, intelektualne svojine, anarhije, decentralizacije, javne sfere, problema roda i etniciteta, itd. Samo neka od njih otvaraju problem veze između komunikacionih tehnologija i kulturnog nivoa formiranja identiteta. S druge strane, internet se može razumeti i kao proširenje, odnosno, neka vrsta supstituta za postojeće društvene institucije.

Od navedenih političkih implikacija interneta³, u fokusu svakodnevnih i akademskih rasprava je pitanje mogućnosti prerastanja javne sfere u virtuelan svet kontrolisan od strane telekomunikacionih korporacija, koje samo privilegovanima obezbeđuju pristup instrumentima kontrole.

Zbog predominacije engleskog jezika, i zbog globlističke koncepcije koja mu je u središtu, internet predstavlja pretnju nacionalnim kulturama i nacionalnim identitetima, čime se u diskurs uvode teme gubitka kulturnog pa čak i državnog suvereniteta. Uprkos početnoj euforiji koja se odnosila na mogućnost hiperotvorene demokratske komunikativne mreže, pokazalo se da mnogi potencijalni korisnici nisu, niti će uskoro biti tako bliski sa internetom. Komunikacija između tehnološke elite razvijenih kapitalističkih zemalja koje učestvuju

³ Detalje o internetu kao posebnom obliku političke aktivnosti videti u: (Kardon, 2013).

u informatičkom saobraćaju je tema koja gotovo ne postoji za mnoge siromašne ili nerazvijene delove sveta.

S jedne strane, za razliku od televizije koja emituje svoje poruke pasivnoj publici, internet pretpostavlja *interakciju* i u direktnoj je zavisnosti od korisnika, pa se u internetu može videti mogućnost za svojevrsnu „renesansu slobodnog govora”, a kako uključivanje u mrežu, od svakog korisnika čini izdavača, internet nudi moćna sredstva za oslobođenje javnog prostora od privatne kontrole vlasnika medija.⁴ Bari (Barry) navodi kako su „s obzirom na to da građani sve manje učestvuju u političkim dešavanjima, interaktivne i umrežene tehnologije postale važno sredstvo za podsticanje građana na učestvovanje u javnom životu kao i za stvaranje aktivnog i osnaženog građanskog života.” (Barry, 2001: 163–187) Isti autor tvrdi da tehnike koje tretiraju ljude kao učesnike (a ne samo kao posmatrače) podstiču eksperimentisanje, preduzetništvo, demokratiju i samokontrolu. Pojava novih medija i informacijskih tehnologija ima važan uticaj na sistem vlasti jer su, kako Bari piše, za sprovođenje određene politike neophodni instrumenti i praktična sredstva (Barry, 2001: 163–187), pa ako postoji neki problem od opšteg društvenog značaja, mnoštvo prilika se pruža savremenom Tomasu Pejnu (Thomas Paine)⁵ da probudi svest svojih sugrađana. Takvi pojedinci su sve češći. Što je još važnije, većina sugrađana na ove mogućnosti sve više obraća pažnju.⁶

S druge strane, međutim, postoji mogućnost da se putem interneta, umesto stvaranja globalnog sela, kako je to svojevremeno najavio Makluan (McLuhan), samo prodube razlike između bogatih i siromašnih, da se šire neprihvatljivi sadržaji poput rasne i verske netrpeljivosti, da se zloupotrebe građanska i privatna

⁴ Alinta Thornton (Alinta Thornton) smatra da internet pruža velike mogućnosti za oživaljavanje javne sfere. Kao vrlo obećavajuće navela je sledeće: mogućnost za manje interesne grupe da se povežu i komuniciraju; mogućnost da individua ili manja grupa sa nevelikim resursima iznese svoje mišljenje većoj grupi ljudi – relativno lak uvid u različita mišljenja; dugovečnost materijala na internetu koji pružaju značajne informacije i relativno lak uvid u njih; interaktivnost; formiranje onlajn zajednica. (Thornton, 2002)

⁵ Valja navesti da je Tomas Pejn smatrao da je najprikladniji oblik političke organizacije društva demokratska republika. Učestvovao je u pisanju nacrtu *Deklaracije o pravima čoveka i građanina* i znatno je uticao na stvaranje američke *Deklaracije nezavisnosti* iz 1776. godine. On je predao ključeve Bastilje Džordžu Vašingtonu (prvom predsedniku demokratske republike). Kritikovao je engleski ustav i uzdizao je značaj Francuske revolucije. Bio je protivnik religije i crkve. Njegov značaj je i u tome što je prvi predložio ustavnu vladu SAD, prvi zastupao emancipaciju crnaca, predložio je nacionalno i međunarodno autorsko pravo, napravio je plan međunarodne arbitraže i poveo je kampanju za prava žena. (*Wikipedia*, Thomas Paine)

⁶ Detalje o uticaju razvoja informaciono-komunikacionih tehnologija na ponudu novih alternativa građanskoj aktivnosti videti u: (Radojičić, 2008).

prava i slobode itd.⁷ Sanstajn (Sunstein) je istražujući odnos između slobode, izbora, građana i potrošnje, postavio pitanje kako na njih utiču nove tehnologije i mediji. Prema ovom autoru, internet je medij mogućnosti, ali isto tako i ograničenja – može da pruži korisnicima veće izbore i da unapredi njihova znanja, ali sklonosti i izbori korisnika u isto vreme mogu da im ograniče slobodu. „Pružanjem neograničenih izbora potrošačima ne nudi im se obavezno i sloboda. Vlade mogu primenom medijske politike koja vrši cenzuru da spreče širenje novih ideja i mogućnosti.⁸ U demokratskim uslovima, veoma je bitno da se napravi razlika između građana i potrošača.” (Sunstein, 2001) Pomenuti autor navodi da je greška ako se ova dva pojma poistovete, kao i da politički izbori ne mogu da se sagledaju ako se ljudi posmatraju samo kao potrošači.

Efekti interneta i novih informaciono-komunikacionih tehnologija (ICT) se već ogledaju u stvaranju infrastrukture za razvoj e-demokratije (*engl.* e-democracy)⁹ i doprinosu u prilagođavanju javnih servisa potrebama građana. Postoje mnogi primeri kako se putem interneta značajno utiče na stvaranje i izvršavanje politike. Predsednički izbori u Francuskoj 2007. godine i u SAD 2004. i 2008. godine su primeri onlajn internet kampanja i uticaja na izborne rezultate. Značajan je i primer kampanje protiv usvajanja Ustava Evropske unije u Francuskoj kada je putem interneta omogućen prostor za javne diskusije iako su javni masovni mediji promovisali usvajanje Ustava. Ako je demokratija *slobodan izbor*, ključni doprinos ICT-ja za ostvarenje slobode izbora je taj da tehnologija omogućuje komunikaciju građana i izabranih predstavnika na bitno kvalitetniji način nego što je to bilo moguće bez interneta.

Najznačajniji i najčešće korišćeni alati koji bitno menjaju i potencijalno poboljšavaju okruženje u kojem se odvijaju demokratski procesi (mogućnosti

⁷ Detalje o tome kako internet u dodiru sa stvarnim oflajn životom, dolazeći u sukob sa ovozemaljskim zakonima, sve više gubi smisao kao *medij bez granice* (to jest kao sredstvo povezivanja ljudi i prevazilaženja vremenskih i prostornih distanci) – jer vlade, provajderi, pa i sami korisnici stavljaju internet u granice nacionalnih, lokalnih interesa i potreba, stvarajući tako omeđeni internet – te Makluanovo globalno selo postaje skup internet zaselaka, međusobno povezanih ali distanciranih jednih od drugih, videti u radu M. Bubonjića: (Bubonjić, 2009: 127–141).

⁸ Naučnici koji su pokrenuli internet 1990. godine kritikovali su zloupotrebu svetske mreže za špijuniranje i cenzurisanje i upozorili da bi to moglo da ugrozi demokratiju. Tim Berners-Li (Tim Berners Lee), koji se smatra ocem interneta, navodi da je ohrabrujuće to što se pokazalo da društvene mreže podstiču ljude da se organizuju i javno iznose sve nepravilnosti i zloupotrebe. Neke vlade osećaju se zbog toga ugroženim, a sve češća prizmatra i cenzura prete da u budućnosti ugroze demokratiju. Onlajn špijunaža i blokiranje pristupa određenim sajtovima je u porastu u svetu. Pristup politički osetljivom materijalu blokiran je u gotovo trećini država koje imaju internet. (Mann, 2013) Detalje o cenzuri videti u: (Bakingem, Vard, 2009: 11–16).

⁹ *Elektronska demokratija* se odnosi na nastojanja da se stvore novi i alternativni kanali i načini informisanja i komuniciranja između građana i njihovih izabranih predstavnika.

informisanja, obrazovanja, dogovaranja...) odnosno realizuje e-demokratija su: *E-mail* ili elektronska pošta, danas najpoznatiji internet alat; *Online Newsletter* – obaveštavanje o novostima putem interneta najčešće sa namerom da budu štampane i u pdf formatu; *blog*, kao platforma za iznošenje tekstova kojima se prenose sopstvena mišljenja, stavovi, ideje i sl.; *chat*, omogućuje ograničenom broju korisnika interneta da razmenjuje informacije; *Online Multimedia (YouTube)* omogućuje razmenu video-materijala i fotografija i u poslednjih nekoliko godina postaje sve uticajniji; *Second Life* i *Virtual World*, drugi život i virtuelni svet gde su ljudi predstavljeni u virtualnom 3-dimenzionalnom animiranom drugom životu; *On-line Forums*, dugo vremena su bili alat za izbor onlajn diskusija, razmenu mišljenja i debata i veoma je korišćen i koristan za e-demokratiju (omogućava direktno učešće građana kao aktera demokratskih procesa);¹⁰ *Polls*, birališta koja omogućavaju on-lajn internet glasanje izjašnjavaјуći se po jednom od nekoliko mogućih pitanja; *Online Surveys/Questionnaires*, istraživanja i upitnici za prikupljanje podataka u naučne i političke (demokratske) svrhe; *e-Petitions*, relativno novi alat kojim se realizuje onlajn internet izjašnjavanje građana i postoji niz uspešnih onlajn peticija; *e-vote* je najvažniji i najdiskutabilniji alat; postoji nekoliko sistema e-glasanja; biračka mesta sa terminalima odnosno „mašinama” za glasanje koji su povezani u siguran informacioni sistem na nivou države (SAD, Brazil, Indija); postoji i onlajn internet izborni sistem koji omogućuje glasanje sa terminala ili sa kućnog računara ili mobilnog telefona (3G Mobile) što je delimično primenjeno u Švajcarskoj i Estoniji; u nekoliko zemalja Evrope su testirani izbori podržani sa ICT; Komitet ministara Saveta Evrope je 2004. godine izdao preporuku državama članicama o pravnim, operacionim i tehničkim standardima za elektronsko glasanje. *Wiki Platforms*, poznata enciklopedija Vikipedija za razmenu znanja putem kreiranja tekstova koje ispisuju milioni korisnika interneta širom planete je pored foruma najuticajniji alat e-demokratije; *Social network* (društvena mreža) je društvena struktura sastavljena od čvorova (koje su uglavnom pojedinci ili organizacije) vezanih jednom ili više vrsta međuzavisnosti kao što su: vrednosti, vizije, ideje i sl.; *Groupware (Google, Yahoo)* – softverski alati i tehnologije osmišljeni da po-

¹⁰ Građani mogu da diskutuju onlajn o predsedničkim kandidatima i njihovim politikama pre nego što izađu na izbore, te da se informišu preko interneta o prednostima i manama ulaska u Evropsku uniju pre nego što izađu na referendum. Pored toga, onlajn diskusije pokrenute na zvaničnim sajtovima lokalne ili državne uprave (o čemu će biti više reči u daljem izlaganju) mogu da nateraju državne zvaničnike da dobro razmisle pre nego što nešto odluče. Iako građani možda ne mogu da određuju ili da vladaju državnim politikom, mogu barem da utiču na nju do određene mere.

mognu ljudima, koji su uključeni u zajednički zadatak (projekat) i koji koriste iste podatke (ali se nalaze u različitim lokacijama) da rade produktivnije i da efikasnije dele znanje, itd.

Postoje i zvanične prezentacije gradova, državnih institucija, privatnih korporacija, pa i samih država. Neretko se dešava da gradska uprava nekog mesta ima svoju internet prezentaciju. Na ovim mestima uprava može da informiše građane o najnovijim događajima u gradu, o trenutnim problemima i tome slično. Dalje, građani mogu da ostave neki svoj komentar, zapažanje ili kritiku vezanu za neku odluku gradske uprave koja je objavljena na internet stranici. Gradska uprava može, takođe, da otvori diskusiju oko toga šta treba učiniti po pitanju nekog problema koji se pojavio u gradu. Potom građani mogu međusobno ili zajedno sa državnim službenicima diskutovati o eventualnim rešenjima.

Da ovo ne bude samo teorijska pretpostavka pobrinulo se, na prvom mestu, nekoliko država iz Sjedinjenih Američkih Država, koje su prve pokrenule ovu inicijativu. Pomenućemo samo jedan od takvih pokušaja. Država Virdžinija je pokrenula veb-sajt na kojem njeni građani mogu da diskutuju o aktuelnim problemima ove države. Državni službenici se trude da ohabre građane da učestvuju što više u uzajamnoj komunikaciji, i za sada, po svemu sudeći, ova inicijativa Virdžinije daje pozitivne rezultate (videti u Dahlberg, 2001: 155–177). Drugi poznati primer je veb portal Minesote koji funkcioniše po principu foruma – diskusije su grupisane u više različitih tema, tako da svaki učesnik može da odabere temu koja ga najviše dotiče (videti u E-democracy, n.a.).

Jedna od posebnih prednosti e-demokratije je da se mogu uzeti u obzir potrebe i ohrabriti one grupe građana koje na drugi način ne mogu da učestvuju u demokratskim procesima. To su stariji građani, migranti, nacionalne manjine, a posebno osobe koje su iz zdravstvenih ili drugih razloga onemogućene da učestvuju u tradicionalnim demokratskim procedurama.

Pojam javne sfere u izmenjenim uslovima komuniciranja

Ljudi su se navikli na masovni karakter masovnih medija: novine sa tiražima od nekoliko desetina hiljada, nacionalni časopisi sa stotinama hiljada pretplatnika, i, naravno, televizijska publika bročano izražena u desetinama miliona. Međutim,

„početak novog milenijuma praćen je tektonskim poremećajima kako u medijskoj, tako i sferi komunikacija. Ključni faktori su *dostupnost, brzina i cena informacija*. Svako je danas na neki način prisutan na tržištu informacija, bilo kao autor, korisnik ili distributer, a često i sve zajedno... Informacije, kako tekstualne i audiovizuelne, dostupne su na svakoj tački planete, dok za komunikaciju potpuno nestaju granice vremena i prostora” (Đorić, 2008).

Nove digitalne tehnologije (novi mediji)¹¹ su, dakle, otvorile potpuno nove domene usko stručne komunikacije (*engl. narrowcast media*)¹², sužavajući tako obim programa koji se emituje.

Politički teoretičari često naglašavaju važnost „kritične mase” (*engl. „issue public”*), grupe istomišljenika koji će se u jednoj metropoli ili zemlji povezati i spontano odgovoriti na javne probleme ili događaje – na primer, problem verskog ili moralnog karaktera, problem starijih građana i sl. To je bila suština snažne građanske demokratije koja je ostavila jak utisak na Aleksisa Tokvila dok je 1830. godine putovao po SAD i napisao klasično delo „Demokratija u Americi” (*Democracy in America*, 1856). Ono što je omogućilo tu demokratiju tada bila je razgranata komunikacijska mreža unutar malog naselja. Ono što će je u budućnosti omogućiti u urbanom postindustrijskom društvu biće preporod

¹¹ Termin *novi mediji* je u upotrebi od sedamdesetih godina 20. veka. Koristili su ga istraživači različitih disciplina koji su proučavali uticaj informacionih i komunikacionih tehnologija na društvo i pojedinca. S početkom globalne digitalizacije (kraj 20. veka) ulazi u masovnu upotrebu, istovremeno menjajući smisao. *Novi mediji* prvenstveno podrazumevaju nove kanale komuniciranja. Dati tačnu definiciju tog pojma nije jednostavno, a verovatno ni moguće. Svaki put kada *stari mediji* počnu da se koriste na nov način, dobijaju se *novi mediji*. Mogao bi se uzeti za primer radio. Ranije, kao i danas, radio služi za prenos glasa i muzike. Danas, ipak, može da se bira koja vrsta muzike želi da se sluša, koji autori, koje emisije, u koje vreme i kojim redom. Prelaskom na internet, radio je doživeo *diverzifikaciju* (*engl. diversification*) – internet radio je doneo slobodu da slušaoci sami uređuju svoj radijski program. Osim *klasičnog* internet radija, gde je konzument pasivni slušalac, sada postoji i *podcasting*, odnosno preuzimanje, u ovom slučaju, sindikalizovanog audio sadržaja, po izboru korisnika, kao i brojni muzički i džuboks servisi, poput Last (<http://last.fm>) i Pandora (<http://www.pandora.com>). Osim personalizovanih muzičkih radio stanica, ti servisi korisnicima staljavaju na raspolaganje ogromne muzičke baze podataka, informacije i vrše socijalno povezivanje prema muzičkim preferencijama. Uskoro će moći da se kombinuju raspoloživi izvori cele planete – japanska muzika, vesti Evropske unije, *talk-show* iz New Yorka i lokalna vremenska prognoza. Ali i dalje, radio služi da prenosi informacije i da zabavlja, i tu se ništa nije promenilo. Detalje o budućnosti radija videti u Mihajlov-Prokopović, 2008: 65–76. Više se zapravo ne govori o novim medijima, već o novim tehnologijama koje se prepliću, definišući, na temelju elektronike, okvire za stvaranje, prezentaciju i komunikaciju informacija.

¹² Uska difuzija (*engl. narrowcasting*) termin je koji najčešće podrazumeva prenošenje informacija (obično putem radija ili televizije) užoj publici, a ne širim masama. Medijske poruke su usmerene ka određenim segmentima publike, koji su određeni prema važnosti ili prema skolonostima i demografskim atributima. Zasniava se na ideji da masovna publika ne postoji. Marketinške stručnjake posebno zanimaju narrowcast mediji pošto preko njihovih sadržaja mogu da dođu do potencijalnih potrošača za određene proizvode.

mini-medija (engl. *mini-media*)¹³, elektronskih govornica (tribina) na kompjuterskoj mreži i sl.

Donedavno, tehnička odvojenost telefonske i televizijske mreže stavljala je ljude u položaj da biraju između interpersonalne komunikacije ili mikrokommunikacije i masovne komunikacije. Spontana komunikacija u malim grupama, mešavina biltena i gradskog sastanka, kojom upravlja sam korisnik stvorila je novu alternativu minikomunikaciji. Minikomunikacija ne pretenduje da zameni interpersonalnu komunikaciju ili da nacionalnu štampu ostavi bez posla. Ona će dopunjavati i jednu i drugu. Kao i međunarodna trgovina ili poštanski sistem, to je javno dobro koje treba negovati.

U ovako izmenjenim uslovima komuniciranja¹⁴, internet predstavlja komunikativno polje u kojem se ostvaruju novi tipovi društvenih relacija moći među njegovim korisnicima. Time se u fokus stavlja pitanje o strukturi, dimenzijama i političkim implikacijama javne sfere na internetu. Istovremeno se dovodi u pitanje i koncept javnog mnjenja koji je izložio Habermas.

„Habermas je definisao javnu sferu kao virtuelnu ili imaginarnu zajednicu koja ne postoji nužno u jasno omeđenom fizičkom prostoru. U svojoj idealnoj formi javna sfera je sačinjena od privatnih lica, okupljenih kao javnost, koja artikulišu potrebe društva. Kroz okupljanje i dijalog javna sfera generiše mišljenja i stavove koji afirmišu ili izazivaju, a stoga i utiču na oblikovanje političke moći, upravljanje državom, a stoga i kreiranje praktičnih politika. Idealno, javna sfera je izvor javnog mišljenja kojim se daje legitimitet i usmerava delovanje demokratske vlade koja upravlja državom. Habermas je pratio njen razvoj od 17. i 18. veka kroz pojavu kafea, literarnih i drugih udruženja i dobrotvornih organizacija, a posebno je istakao

¹³ Mini-mediji su mediji koji omogućavaju korisnicima da sami biraju kada, gde, kako i na kojem uređaju nešto gledaju. Jednostavno, za razliku od masmedija koji upravljaju svojom publikom, korisnik je taj koji ima kontrolu nad mini-medijima. Primer mini-medija je digitalna kamera kojom može da se snimi šta se želi i kada se želi, a da se onda to uz pomoć memorijske kartice gleda na bilo kojem uređaju. Ovi interaktivni, personalizovaniji uređaji ruše centralizovanu diktaturu masovnih medija i predstavljaju demokratsko oruđe građana. Ova tehnološka dostignuća pružaju niz novih proizvoda i usluga. Na primer, sada mogu preko interneta da se igraju igrice sa bilo kim u svetu. Onlajn igrice *Evrquest* je, na primer, igrice koja ruši sve granice. U njoj igrači žive u virtuelnom svetu, druže se i sarađuju kako bi postigli zajednički cilj. Ona je toliko privlačna da oko 430.000 ljudi provodi više od 20 sati nedeljno igrajući ovu igru. Slično je i sa muzikom ili filmovima koji su sada dostupniji nego ikada. Glavne odlike mini-medija su mogućnost izbora, fleksibilnost i kontrola.

¹⁴ Detalje o analizi pojma medija i najznačajnijim vrstama masmedija i njihovog funkcionisanja u savremenom društvu, sa posebnim osvrtom na razvoj novih komunikacionih tehnologija u digitalnom formatu, te položaju starih i novih medija u društvenoj strukturi, njihovoj ulozi i pretpostavkama njihove nezavisnosti videti u Radojković i Miletić, 2005).

značaj pojave novina i štampe. Kroz javnu sferu dat je glas onim delovima društva koji do tada nisu bili uključeni u pitanja upravljanja.” (Radović i Sitarski, 2007: 9–10)

„Za Habermasa uspeh javne sfere zasnovan je na racionalno-kritičkom diskursu, u kojem su svi učesnici jednaki, a komunikacija se vrednuje na osnovu valjanosti iznesenih argumenata.” (Radović, Sitarski, 2007: 10) Dajmo reč Habermasu: „Građanska javnost stoji i pada sa principom opšte dostupnosti. Javnost iz koje bi određene grupe bile *eo ipso* isključene nije samo nepotpuna već i nije nikakva javnost.” (Habermas, 1969). Radović i Sitarski navode da:

„Ovaj ideal javne sfere nikad nije u potpunosti dostignut. Kako su isključenosti zasnovane na etničkoj pripadnosti, rodu ili klasi polako nestajale tokom 19. i 20. veka, tako se javna sfera polako približavala svom idealu. Međutim, Habermas je naglasio i deformaciju javne sfere kroz napredak društvenog blagostanja, porast kulturne indstrije i evoluciju velikih privatnih interesa i njihov uticaj na masovne medije. Velike novinske korporacije okrenute profitu preokrenule su štampu u agenta manipulacije” (Radović i Sitarski, 2007: 10).

Prema Habermasu: „Oni su postali kapija kroz koju privilegovani privatni interesi ulaze u javnu sferu” (Habermas, u Soules, 2001). Rita Felski (Rita Felski) revidira Habermasov pojam javne sfere, odvajajući ga od njegovih patrijarhatskih, građanskih i logocentričkih pretpostavki. Po njenom mišljenju, pojam javne sfere ne može biti razgraničen od bilo koje političke diskusije, jer za razliku od Habermasovog nemogućeg ideala racionalne komunikacije, savremenost potvrđuje javnu sferu kao multiplikovanu, otvorenu i proširenu na političke rasprave svih potlačenih individua i marginalizovanih grupa. (Felski, 1989)

Rita Felski, Oskar Negt (Oscar Negt), Aleksandar Kluge (Alexander Kluge), Nensi Frejzer (Nancy Fraser) i drugi autori¹⁵,

„su postavili ideju da postoji mnogo javnih sfera, koje se bore da privuku pažnju na teme koje su njima značajne i da te teme postave u javni diskurs. Stoga, obim delovanja i krug tema i aktera javne sfere nije dat unapred, već

¹⁵ Zbog prirode rada, pojedinačni stavovi navedenih teoretičara o promeni prirode javne sfere neće biti detaljnije opisivani. Navešćemo samo njihovu zajedničku ideju o postojanju mnoštva raznovrsnih javnih sfera. Sveobuhvatniji pokušaj prikazivanja ili kritike naglog razvitka javne sfere, te nastanka mnoštva raznovrsnih javnih sfera, izložila je Nensi Frejzer u svom radu „Preispitivanje javne sfere: doprinos kritici postojeće demokratije”. Detalje videti u Fraser, 1992: 109–142.

se mora definisati kroz debatu, od slučaja do slučaja.” (Radović i Sitarski, 2007: 12)

Ovo mnoštvo javnih sfera predloženo je u kiber prostoru¹⁶. „Unutar njegovih granica, korisnici mogu delovati kao medijska publika tako što će krstariti WWW-om ili Usenetom, ali korisnici su, takođe, autori, javni govornici, državnici, erudite” (Džouns, 2001: 63). Javna arena kiber prostora, navodi dalje Stiven Džouns (Steven Jones), dozvoljava da se prekine sopstveno javno ćutanje. Za mnoge korisnike on je prostor vitalnosti i pripadanja u kojem kao javne figure imaju manje razloga za strah, i gde se uzajamne optužbe čine blažim kad nedostatak fizičkog prisustva stvara zaštitnu mrežu. U kiber prostoru, svi su skloni da budu hrabriji, spremniji na rizik, nekad grublji, nekad ljubazniji, ali tišina se svejedno prekida. „Možemo biti sami za kompjuterom dok kucamo, svejedno učestvujemo u jednom obliku javnog života” (Džouns, 2001: 64). Kiber prostor, prema istom autoru, ima taj kvalitet „otvorenosti”; korisnici svih boja tu se okupljaju, rukovodeći se samo pravilima društvene pristojnosti i „netikecije”, i opšteći na osnovu njih. Virtuelno uznemiravanje i tzv. „vatreni okršaji”¹⁷ u kiberprostoru, poput ceremonija spaljivanja na lomači i javnog mučenja kojima je pribegavala španska inkvizicija, primer su za tamnu stranu javne arene kompjuterske komunikacije, ali ta tama je često cena koja se plaća za tolerantnost koja je potrebna da bi se stvorio i održao prostor istinske otvorenosti¹⁸ (Džouns, 2001: 64).

Novo promišljanja pojma javne sfere otvara i Zorica Tomić u studiji „Komunikacija i javnost”. Autorkino je stanovište da su „tradicionalne kategorije ‘privatnog’, ‘javnog’, ‘zajedničkog interesa’, ‘opšteg dobra’ itd., izgubile svoja stara značenja. Pitanje ‘razgovora’, susreta licem u lice u javnom prostoru in-

¹⁶ Kiber prostor ili sajberspejs (*engl.* cyberspace) – mentalna dimenzija egzistencije, odnosno simulirana realnost nastala kao posledica interfejsa čoveka i kompjutera.

¹⁷ Plamen ili vatrena, žučna rasprava (*engl.* flame) – imejl poruka poslata na tematski forum koja se odlikuje izuzetno agresivnim i uvredljivim jezikom, obično s namerom da se primalac isprovocira i da se izazove verbalni rat (*engl.* flame war); flaming je naziv za praksu elektronskog opštenja s takvim karakteristikama i najčešće se javlja na konferencijama koje nemaju moderatora.

¹⁸ Ovde valja pomenuti da najnovije istraživanje World Wide Web Foundation, koje je obuhvatilo 81 državu, pokazuje da je Švedska među vodećim zemljama u svetu po kvalitetu otvorenosti i slobode u korišćenju interneta i pristupu sadržajima ovog medija. Iza Švedske su Norveška, Velika Britanija i SAD. (Iako su u vrhu te liste, Velika Britanija i SAD su loše ocenjeni kada je u pitanju zaštita podataka korisnika.) Najbolje rangirana zemlja u razvoju je Meksiko, koja je na 30. mestu po internet slobodama. Rusija je rangirana na 41, Kina na 57, a Mali, Etiopija i Jemen su na začelju liste. Detalje o indeksu zemalja rangiranih po rasprostranjenosti i načinu upotrebe interneta videti na *Web Index*, 2013.

terneta ne postoji. Ostvarivanje virtuelnih zajednica, miks privatnih ćaskanja u hiperotvorenom javnom prostoru mora postaviti pitanja o uslovima demokratskog govora u elektronskom modusu, o tipu subjekta koji tako komunicira kao i o razumevanju interneta kao političkog domena” (Tomić, 2004: 197–198). Radi se, naime, o tome, navodi ista autorka, da svet *tehnološkog*, posreduje politički diskurs omogućavajući nove forme decentralizovanog dijaloga i stvarajući nove mogućnosti za nove kombinacije individualnih i kolektivnih „glasova”, „govora”, „interakcija”. „Ako je tehnološka osnova medija sagledavana kao svojevrsna pretnja demokratiji, kako se može razumeti internet kao promoter decentralizovanih diskursa, i nije li i sama demokratskost tog medija, sa druge strane, svojevrsna pretnja sistemu (nekontrolisana konverzacija), poruga privatnom vlasništvu (beskonačna reproduktabilnost informacija) i opoziv moralu (laka dostupnost seksualnim sadržajima)?¹⁹

Magija interneta sadržana u činjenici da je to tehnologija koja omogućavajući svim učesnicima korišćenje svih simboličkih formi, radikalno decentralizuje pozicije govora u svim njegovim formama.

Džon Kin (John Keane) slikovito ilustruje da:

„Mi živimo u vremenima kada se prostorni okviri komunikacije iz temelja tresu. Stara prevlast državno strukturisanog i teritorijalno omeđenog javnog života posredovanog radijem, televizijom, novinama i knjigama bliži se kraju. Njegovu hegemoniju ubrzano potkopava razvoj mnoštva mrežama ispunjenih prostora komunikacije koji nisu neposredno vezani za teritoriju, i prema tome natkriljuju i fragmentiraju sve što je nekad ličilo na jedinstvenu, prostorno objedinjenu javnu sferu unutar okvira nacionalne države. Ideal jedinstvene javne sfere i njemu odgovarajuća vizija teritorijalno omeđene republike građana koji se trude da žive na visini vlastite definicije javnog dobra danas su zastareli. Umesto njih, u javnom životu se danas, figurativno govoreći, događa 'refeudalizacija', ne u smislu u kojem je taj izraz koristio Habermas (...), već u jednom drugačijem smislu razvoja kompleksnog mozaika međusobno povezanih i međusobno isprepletenih javnih sfera nejednakog obima. Taj nas proces nagoni da korenito revidiramo svoje shvatanje javnog života i njemu srodnih pojmova“ (Kin, 1995: 377).

¹⁹ „Internet se, takođe, izlaže opasnosti da vrlo brzo bude podvrgnut kojekakvim 'državnim' udarima, jer države same još uvek nisu u stanju da zakonski urede sve što se na njemu odvija... Takođe smo svedoci da preko njega prolaze raznorazni vrlo sumnjivi sadržaji, a i mnogobrojni informatički virusi se šire preko njega. Već se nadzire rizik od informatičkog zagađenja.” (Iris, 1999: 83–84)

Internet, dakle, prisiljava tradicionalne medije na redefinisavanje sopstvene pozicije, ali, i na iskorišćavanje novog stanja. Javni porostor postaje multipolaran²⁰. Svi postaju deoničari javnog prostora.

Kako će to uticati na razvoj demokratije?

Radojkovićevo je „implicitno uverenje da će revolucija informacione tehnologije biti univerzalni izazov za različite modele demokratije, koji bi se nakon preispitivanja mogli zameniti novim, ali ponovo demokratskim društvenim ustrojem” (Radojković, 2006: 37). Ovaj autor ne želi da prihvati onu drugu mogućnost, onu viziju ljudskog društva u kojem bi se, putem totalnog informacionog monopola i efikasne centralizovane, hijerarhizovane i dozirane raspodele informacija, putem odgovarajuće tehnologije ostvarila tiranija sa kojom se ne bi mogla meriti nijedna druga zabeležena u istoriji (ne)civilizacije (Radojković, 2006: 37). Radojković navodi da politička teorija i praksa zaostaju u odnosu na projektovanje i proveravanje novih modela demokratije, svojine, vlasti, konflikta, konsenzusa, ukratko – ljudskog društva. „Sociološka i politikološka misao i imaginacija, ruku pod ruku sa etabliranim akterima datih društvenih ustrojstava, tapkaju u mestu dok se naporedo odvijaju brze društvene promene od kojih je izmena informacione tehnologije jedna od najbržih” (Radojković, 2006: 39). Prema tome, smatra Radojković, nema stvaranja novih koncepata demokratije istom brzinom, kao što se menja i primenjuje informaciona tehnologija. „Ta nova politikološka i sociološka misao i imaginacija u zastajanju, bez hrabrosti da podrži radikalne preobražaje, u nemoći da prizna sopstvenu nesposobnost, zamenjuje teze i polazi od lakšeg zadatka: komunikaciona i informaciona tehnologija predstavljaju pretnju demokratiji” (Radojković, 2006: 39). Vizija odgovora o uticaju nove tehnologije na razvoj demokratije koju Radojković sugerije glasi:

„Samo oni koji imaju jasne projekte budućeg društva i buduće demokratije mogu da unapred projektuju i primenu i blagodeti informacione tehnologije. Oni koji nemaju jasne vizije društva i demokratije ispred nas, mogu da podlegnu zabludi da će dobiti demokratiju ‘po meri’ informacione tehnologije” (Radojković, 2006: 43).

²⁰ *Multipolarna globalizacija* pretpostavlja ravnopravnost i slobodu između različitih naroda, država i kultura, teži ka očuvanju jedinstva različitosti sveta. Njen osnovni smisao je integracija sveta, demokratsko ujedinjavanje i emancipacija čoveka bez sistema prinude. Njeni osnovni akteri su nauka i znanje.

Barber (Barber) nudi tri alternative. U scenariju po Panglosu (lik iz Volterovog dela *Kandid*), postojeće nejednakosti će biti ovekovečene pošto će novim tehnologijama upravljati i manipulirati postojeće tržišne sile. U Pandorinom scenariju, postoji opasnost da ugnjatavajuće vlade prisvoje sve veći broj informacijskih i komunikacijskih tehnologija i da ih onda koriste da potajno prate i kontrolišu građane. U ovom scenariju, gubitak slobode i privatnosti, kao i stvaranje vladajućih ili ekonomskih monopola su veoma verovatne mogućnosti. U jednom optimističnijem predviđanju Džefersonovskog sveta,²¹ ove tehnologije će se koristiti za unapređenje obrazovanja i učestvovanja u političkim procesima, kao i za podsticanje tolerancije i diverziteta (Barber, 2000: 188–202). Pošto napredak informacionih tehnologija čini masovno učešće u političkom procesu mogućim na načine koji su ranije bili nezamislivi i pošto kompjuterske informacije o zakonima, kongresna saslušanja, govori i politički dokumenti, pa čak i politički aktivizam, stavljaju politiku onlajn, onda bi se, prema Majklju Ogdenu (Michael Ogden), demokratski život mogao uobličiti baš kao što bi to želeo Tomas Džeferson – zasnovan na prioritetu individualnih sloboda i na predanosti pluralizmu, različitostima i zajednici (Ogden, 2009: 301).

„Elektronske opštine, trenutno istraživanje javnog mnjenja i sve sofisticiranije interaktivne telekomunikacione tehnologije čine da vlast postane svesnija narodne volje, i pritisknuta da bolje reaguje na nju. Iste tehnologije se najavljuju kao rešenje i za lošu vladu²² i za javni cinizam pojedinaca širom političkog spektra“ (Ogden, 2009: 301).

Ovaj autor navodi kako kroz upotrebu sve sofisticiranije dvosmerne digitalne širokopojasne telekomunikacione mreže, delovi javnosti dobijaju svoje mesto za stolom političke moći. „Čak i kada raste opšte nestrpljenje u odnosu na vladu, neumoljivi napredak demokratizacije, zajedno sa zadivljujućim napredovanjem interaktivnih telekomunikacija, pretvaraju same ljude u novu, četvrtu granu vlasti... zajedno za izvršnom, zakonodavnom i sudskom“ (Ogden, 2009: 301–302).

²¹ Tomas Džeferson (Tomas Jefferson), rođen je 1743. godine u Virdžiniji, bio je američki državnik, osnivač Demokratske stranke, i predsednik SAD od 1801. do 1809. Tokom rata za nezavisnost bio je predsednik odbora koji je pripremio „Deklaraciju nezavisnosti“, prihvaćenu 4. jula 1776. godine. Svoje robove je oslobodio, ali nije uspeo da izdejstvuje ukidanje ropstva. Bio je guverner Virdžinije od 1779. do 1781. godine i sekretar prvog predsednika SAD Džordža Vašingtona od 1790. do 1793. godine. Iskoristio je finansijske neprilike francuskog cara Napoleona i od njega 1803. godine kupio Luizijanu. (*Wikipedia*, Thomas Jefferson)

²² Misli se na američku vladu.

Dajmo reč Džonu Kinu:

„Središnje pitanje demokratske politike više nije ko glasa, već *gde* ljudi glasa. Iz te perspektive, obogaćivanje mozaika javnih sfera nejednake veličine treba pozdraviti i praktično ojačati putem političke borbe, zakona, novca i usavršenih modusa komunikacije. Upravo zbog svoje sposobnosti da nadziru upotrebu vlasti s mnoštva raznih pozicija unutar državnih i društvenih ustanova, javne sfere obezbeđuju da vlast ne bude ničiji 'posed' i doprinose tome da njeni vršioci, bilo gde, nateraju na polaganje računa onima kojih se te odluke neposredno ili posredno tiču.“ (Kin, 1995: 391–392)

Kin zaključuje da: „Najviše što se može reći, u normativnom smislu, jeste da je zdrav demokratski režim onaj u kojem različiti tipovi javnih sfera cvetaju, a nijedan od njih nema istinski monopol na javne rasprave o raspodeli moći“. (Kin, 1995: 390)

Na kraju može da se doda da iako internet i nove tehnologije mogu da doprinesu stvaranju „jake demokratije“, to se neće dogoditi samo od sebe, već će zavisi od sveopšte volje i karaktera političkih institucija i njihovih organa i činjenice da „ni u jednoj zemlji sveta demokratski metod ne može da opstane ako ne postane navika“ (Bobio, 1998: 38).

Zaključak: Smanjenje javnog prostora

Sa razvojem i sve širom primenom tehnologije informacija i komunikacija, mediji koji se bave vestima i dnevnom politikom su sve manje masovni mediji, a publika postaje sve fragmentiranija jer se mediji obraćaju sve užoj ciljnoj publici.

Na ovaj način, „stvara se kvalitetno i raznovrsno tržište komunikacija, čak i ako određeni programi zadovoljavaju potrebe veoma malog broja korisnika.²³ Formiranje takvog tržišta je važno zbog toga što neograničeni izbori pojedinaca nisu uvek u skladu sa interesima svih građana.“ (Sunstein, 2000)

²³ Ironično je to što su decentralizacija i specijalizacija, koje predstavljaju zaštitni znak novih medija, sada u opasnosti da budu ograničeni nizom restriktivnih zakona koji ne odgovaraju trenutnoj klimi tehnoloških inovacija. (De Sola Pool, 2003) Pravni status novih informacijskih tehnologija i dalje predstavlja sporno i složeno područje. Pojedini domeni štampe, svakodnevnih sredstava za prenošenje informacija (pošta, telefon, telegraf) i radija su pokriveni određenim zakonima koji nisu međusobno povezani, a zakoni koji se odnose na elektronske oblike komunikacije često ne priznaju zaštitu koje su imale tradicionalne tehnologije. Pomenuti autor izražava zabrinutost da bi njihov prelazak na elektronski oblik komunikacije, koji za sobom nosi i sprovođenje novih zakona mogao da dovede do gubitka tradicionalnih građanskih sloboda.

Ove promene menjaju i način formiranja dosadašnjih pogleda na svet. Tradicionalni masovni mediji su imali tu sposobnost da ublažavaju intenzitet političkih rasprava na način koji je sada ugrožen ovim promenama. Reč je o tzv. *spiralu tišine* (engl. spiral of silence) koja počinje strahom od osude i odbacivanja i odatle se širi. Uz pomoć svog „prirodnog dara” ili nazovi smisla za statistiku pojedinci odmeravaju javno mnjenje. Masovni mediji igraju važnu ulogu u određivanju toga šta predstavlja većinsko mišljenje jer je ono što neposredno može da se sagleda ograničeno samo na mali procenat stanovništva. Masovni mediji imaju ogroman uticaj na to kako se predstavlja javno mnjenje, tako da u velikoj meri mogu da utiču na svest pojedinca o tome šta je javno mnjenje, bez obzira da li su te predstave zasnovane na činjenicama ili ne. Elizabet Noel-Nojman (Elisabeth Noelle-Neumann) predstavlja spiralu tišine kao dinamičan proces, u kojem predviđanja javnog mnjenja postaju činjenica pošto stanje u kojem masovni mediji prenose mišljenja većine postaje *status quo*, a manjina ima sve manje mogućnosti da se slobodno izražava. Ova teorija se, međutim, odnosi samo na moralne probleme i pitanja ubeđenja, a ne na teme koje mogu da se potvrde ili opovrgnu činjenicama. (*Wikipedia, Spiral of silence*)

Ovo može da bude mera zaštite isto koliko i ugnjatavanja. Pošto se odnosi samo na moralne probleme, koji mogu da izazovu žučne reakcije čak i kod najuzdržanijih pojedinaca, može da se primeni kao mera suzbijanja društvenih nemira oko nekih krajnje kontroverznih tema. Iako može da pomogne u održavanju građanskog reda, uglavnom se primenjuje kao metoda manipulacije i prinude.

Prema ovoj teoriji postoji glasna manjina, koju čine visoko obrazovani ljudi, uticajni ljudi i još neki hrabri pojedinci koji se ne boje izolacije i koji će da iznesu svoje mišljenje bez obzira na to šta većina misli. Ova manjina je neophodan faktor promene, dok je pokorna većina faktor stabilnosti, a i jedni i drugi su produkt evolucije.

Sušтина spirale tišine je u tome što ljudi veruju, svesno ili nesvesno, da će izražavanje nepopularnih stavova izazvati negativne posledice. Postoji nekoliko razloga zašto se ovo ne dešava sa novim medijima. Prvo, neprijatnost i ponižavanje zavise od fizičkog prisustva drugih ljudi. U komunikaciji posredstvom kompjutera, fizička izolacija već postoji i ne predstavlja nikakvu opasnost. Drugo, društveno prihvaćene norme se u velikoj meri prenose neverbalnum putem, kao što su kontakt očima ili gestovi, a u internet komunikaciji ovi signali nisu prisutni. Treće, ovi neverbalni signali povećavaju formalnost i određuju druš-

tveni status sagovornika u neposrednoj komunikaciji licem u lice. Kada ovi signali ne postoje, društveni status gubi značaj. Hijerarhija grupe koja postoji u neposrednoj komunikaciji je manje izražena u kompjuterskoj (*Wikipedia*, *Spiral of silence*).

Postoji opasnost da javni prostor u kojem bi se potpuno i tačno izneli suprotstavljene stavove ili u kojem bi se formirala izbalansirana slika onoga što se dešava ili što se desilo, izgubi na značaju. Ukoliko se takav javni prostor izgubi ili postane neefikasan, osnovni elementi demokratskog procesa mogu da budu ozbiljno ugroženi u mnogim političkim porecima.

Promene koje mogu da se predvide u načinu na koji se dobijaju vesti i izveštaji o dnevnim događanjima ne moraju da dovedu do fragmentacije politike, već mogu samo da prodube podele. To ne mora da znači da su glavni uzrok tog produbljiivanja obavezno promene u medijima. Ove podele mogu da izazovu i mnogi drugi faktori, ali između promena u medijima i uzroka društvenih podele sigurno postoji međusobna veza.

Uprkos mogućnosti da se tehnologije informacija i komunikacije iskoriste za započinjanje dijaloga između suprotstavljenih strana, čime bi se stvorio novi javni prostor, u određenim okolnostima u određenim državama, takav javni prostor će zaista prestati da postoji.

Ako se to dogodi, sve rasparčanja publika će vesti i dnevne događaje posmatrati iz tako različitih uglova da će to pojačati intenzitet neslaganja u tolikoj meri da demokratija neće biti u stanju da ih razreši, a želja za uspostavljanjem komunikacije između suprotstavljenih tabora će biti sve slabija i beznačajnija.

Moglo bi se čak postaviti i pitanje da li ljudima predstoji *informativni (komunikativni) beskraja ili informativni (komunikativni) kraj*?

Ako se na neki način ne postave brane fragmentizaciji (komercijalizaciji), ljudi će živeti u nekakvim *getima* medijskih ponuda (Radojković i Stojković, 2009: 101) i među sobom neće moći da komuniciraju.

Čovek novog milenijuma ima odgovornost da se od toga odbrani, podsticanjem komunikacije između različitih društvenih grupa.

Internet je prostor društvenog protesta. On je svojevrsna apelaciona arena. Istovremeno, internet je i univerzum mnoštva međusobno nekomunikabilnih enklava javnosti.

Dilema je: „da li će elektronska mreža dovesti do otvorenijeg i demokratskijeg društva i društvenog uređenja ili do društva kontrole”. (Radović, Sitarski,

2007: 9) Teorijska predviđanja u vezi sa *uticajima interneta na razvoj demokratske javne sfere* su podeljena i

„kreću se upravo između ta dva ekstrema: ‘sajberoptimizma’, koji smatra da će internet dovesti do istinskog modela participativne demokratije, u kojoj će građani aktivno učestvovati u procesu donošenja odluka i upravljanju bez velike birokratije i ‘sajberpesimizma’, koji na internet i nove tehnologije gleda kao na sredstvo kontrole i nadzora” (Radović i Sitarski, 2007: 9).

Ono što sigurno jeste je to da „internet predstavlja šansu za ostvarivanje mnogih od navedenih demokratskih potencijala,²⁴ ali ipak, kao što su naglašavali neki autori, sada nemamo prednost koju je imao radio u svojim počecima, jer su danas medijske korporacije i komunikacioni konglomerati mnogo moćniji, dok je glas javnosti i dalje u velikom broju slučajeva znatno oslabljen i loše organizovan. Ovo se, doduše ne može odnositi na sve segmente javnosti, to jest na sve „javne sfere” nastale segmentiranjem nekadašnje habermasovske „javne sfere”, već neki od ključnih aktera među njima, shodno jačini svoje motivacije i svojoj umešnosti, uspevaju da učine veoma приметnim i uticajnim glas onih delova društva koje predstavljaju.” (Radović, Sitarski, 2007: 16)

Mišljenja u vezi sa dilemom *da li će internet i trend specijalizacije (diverzifikacije) medija pospešivati ili osujećivati ostvarivanje uloge medija kao javnog foruma* su, takođe, podeljena. Džeјms Medison (James Medison) je rekao: „Znanje će uvek vladati nad neznanjem, a ljudi koji žele sami sobom da vladaju najpre moraju da se naoružaju snagom znanja. Vlast bez svima dostupnih informacija ili sredstava za njihovo pribavljanje predstavlja najobičniji uvod u farsu, ili u tragediju, a možda i u jedno i u drugo“. S jedne strane, imajući u vidu reči citiranog autora, internet i specijalizacija medija mogu da se analiziraju kao deo opšteg trenda demokratizacije – barem u pogledu dostupnosti i prenošenja onih oblika znanja i mišljenja koji su tradicionalno bili privilegija viših društvenih grupa – jer omogućuje i običnim ljudima da šalju i primaju raznovrsna mišljenja, čime se obogaćuje protok informacija među građanima. S druge strane, ljudi na čije mišljenje utiču različiti i drugačiji izvori informacija mogu da imaju različito mišljenje o tome šta je politički važno, o tome šta se desilo, šta su uzroci tih događaja, koje ciljeve država treba sebi da postavi i kako da te ciljeve ostvari. Mnoge od ovih razlika su i ranije bile prisutne, ali se čini da ih je specijalizacija (usmeravanje, narrowcasting) medija učinila češćim i verovatnijim.

²⁴ Valja podsetiti na takve demokratske potencijale, „bilo kao tehnologije, bilo kao socijalnog prostora“ (Radović i Sitarski, 2007: 9).

Specijalizacija medija jeste negativna posledica razvoja medijske sfere, jer smanjuje mogućnosti da se oko bilo koje teme okupi veliki broj građana. U razvijenijim društvima, čak i kada mediji imaju, svoje separatne uređivačke koncepcije i sadržinske ponude, oni mogu da „oseće” temu, pa većina medija govori upravo o toj temi. Čak iako je ona na različite načine interpretirana, dovoljno je da je ta tema u fokusu javnosti, da se daju argumenti za i protiv, da na taj način ona dobija priliku da se o njoj razmišlja. Tako da ako veći broj medija – bez obzira što su *specijalizovani* – donose u javnu sferu prava pitanja i na pravi način, tom kumulativnom programskom ponudom specijalizovanih medija skreće se pažnja šire publike na određenu temu što građane može da motiviše da formiraju stavove o određenim društveno relevantnim pitanjima. I na taj način mediji ispunjavaju kohezionu funkciju: zbir kompletne produkcije programa na kanalima specijalizovanih medija može dati potpunu sliku sveta i učiniti nacionalna društva sposobnim da, kako Lorimer navodi, „zbiju redove oko središnjeg skupa briga, simbola, pa čak i političkih međa” (Lorimer, 1998: 59).

Programski rukovodioci, direktori kablovske televizije i izdavači (naročito izdavači časopisa), koji se trude da prate potrebe segmentirane publike ne bi trebalo da izgube iz vida to da njihov posao podrazumeva i odgovornost da redovno informišu ljude o društvenim procesima, aktivnostima vlasti i pitanjima u vezi sa zajednicom bez obzira na njihovu rasu, pol, starost, obrazovanje, imovno stanje... Specijalizovani mediji moraju da služe kao graditelji zajednice i kao forumi za javno izražavanje, jednako kao što pružaju tržišni prostor poslovima i pojedincima. Oni moraju da se usredsrede na potrebe fragmentizovane publike, ali treba i da se više potrude da povećaju sposobnost zajednica da razumeju zajedničke probleme i bore se s njima. Držati se individualno upakovanih sadržaja koji su svedeni unutar uskih okvira užegrupnih interesovanja, znači uništavati samu suštinu društvenih sistema i kultura.

Medijske kompanije i profesionalci bi trebalo da udruže napore radi obezbeđivanja kvaliteta informacija koje objavljuju kako bi pružili više onoga što ljudi žele ili im je potrebno po pristupačnoj ceni. Moglo bi se predvideti da će s daljim razvojem digitalnih komunikacija, najcenjenije karakteristike specijalizovanih medija biti upravo njihova pouzdanost i povezanost sa sredinama koje opslužuju.

Literatura

- Bakingem, Dž., Tifani V. (2009). *Šta nas čeka: ekspertski vodič: predviđanja 50 najautoritativnijih ljudi u Americi*. Beograd: Kompjuter biblioteka.
- Barber, B. R. (2000). Pangloss, Pandora or Jefferson? Three Scenarios for the Future of Technology and Strong Democracy. In Hassan, R. & Julian, T. (eds.), *The New Media Theory Reader*. New York: McGraw-Hill International, pp. 188–202.
- Barry, A. (2001). On interactivity. In Hassan, R. & Julian, T. (eds.), *The New Media Theory Reader*. New York: McGraw-Hill International, pp. 163–187.
- Bobio, N. (1990). *Budućnost demokratije: Odabrana pravila igre*. Beograd: Filip Višnjić.
- Bubonjić, M. (2009). Zablude o internetu bez granica. *CM: časopis za upravljanje komuniciranjem*, 12, 127–142.
- Dahlberg, L. (2001). Democracy via Cyberspace: Mapping the Rhetorics and Practices of Three Prominent Camps. *New Media Society*, 157(3), 157–177.
- De Sola Pool, I. (2003). A Shadow Darkens. In Hassan, R. & Julian, T. (eds.), *The New Media Theory Reader*. New York: McGraw-Hill International, 2006, pp. 19–26.
- Džouns, S. (ur.) (2001). *Virtuelna kultura: identitet i komunikacija u virtuelnm društvu*. Beograd, Biblioteka XX vek.
- Đorić, M. (2007). *Komunikacija i novi mediji I*. Posećeno 24. 2. 2010. URL: <http://www.cet.co.yu/cetcitaliste/CitalisteTekstovi/KomunikacijaNM1.pdf>.
- Đorić, M. (2008). *Komunikacija i novi mediji II*. Posećeno 24. 2. 2010. URL: <http://www.cet.co.yu/cetcitaliste/CitalisteTekstovi/KomunikacijaNM2.pdf>.
- E-Democracy.org* (n.a.). Posećeno 30.11.2013. URL: <http://forums.e-democracy.org/about>.
- Felski, R. (1989). *Beyond Feminist Aesthetics: Feminist Literature and Social Change*. Harvard: Harvard University Press.

- Fraser, N. (1992). Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. In Calhoun, C. (ed.), *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, MA: MIT Press, pp. 109–142.
- Habermas, J. (1969). *Javno mnjenje*. Beograd: Kultura.
- Iris, A. (1999). *Informacione magistrale*. Beograd: Clio.
- Kardon, D. (2013). *Internet demokratija: obećanja i granice*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Kin, D. (1995). Strukturni preobražaj javne sfere. U Pavlović, V. (ur.), *Potisnuto civilno društvo*. Beograd: Eko centar, str. 369–384.
- Lorimer, R. (1998). *Masovne komunikacije: komparativni uvod*. Beograd: Clio.
- Mann, D. (2013). *Scandinavian countries top annual Web Index Rankings, USA and UK criticised for inadequate privacy protections*. Posećeno 30. 11. 2013. URL: <http://www.webfoundation.org/2013/11/scandinavian-countries-top-annual-web-index-rankings-usa-and-uk-criticised-for-inadequate-privacy-protections/>.
- Mihajlov-Prokopović, A. (2008). Radio u budućnosti – digitalna revolucija. *CM: časopis za upravljanje komuniciranjem*, 7, 65–76.
- Ogden, M. R. (2009). Elektronska vlast naroda: Ko je čuvar tehnologije na granicama sajberspejsa? U Hester, D. M. i Ford, P. Dž. (ur.), *Kompjuteri i etika u sajber doba: pristup preko studije slučaja*. Beograd: Službeni glasnik, str. 291–310.
- Radojičić, M. M. (2008). *Istraživanje virtuelnih zajednica i javnog mnjenja na internetu*. Beograd: Službeni glasnik.
- Radojković, M. (2006). *Medium sindrom*. Novi Sad: Protocol.
- Radojković, M. i Miletić, M. (2005). *Komuniciranje mediji i društvo*. Novi Sad: Stylos.
- Radojković, M. i Stojković, B. (2009). *Informaciono komunikacioni sistemi*, Beograd: Clio.
- Radović, N. i Sitarski, M. (2007). Stari i novi mediji i javna sfera. U *Internet i javna sfera u Srbiji*. Beograd: Beogradska otvorena škola, 9–29. Posećeno 10. 12. 2013. URL: <http://www.bos.rs/cepit/materijali/Internet%20i%20javna%20sfera%20u%20Srbiji.pdf>

- Soules, M. (2001). *Jürgen Habermas and the Public Sphere*. Posećeno 7. 5. 2009. URL:<http://www.mala.bc.ca/~soules/media301/habermas.htm>.
- Spiral of silence*. Posećeno 18. 2. 2010. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Spiral_of_silence.
- Sunstein, C. (2001). Citizens. In Hassan, R. & Julian, T. (eds.), *The New Media Theory Reader*. New York: McGraw-Hill International. pp. 203–211.
- Thomas Jefferson*. Posećeno 18. 2. 2010. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Jefferson.
- Thomas Paine*. Posećeno 18. 2. 2010. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Paine.
- Thornton, A. (2002). *Does Internet Create Democracy*. Posećeno 18. 2. 2010. URL:<http://www.zip.com.au/~athornto/thesis2.htm>.
- Tomić, Z. (2004). *Komunikacija i javnost*. Beograd: Čigoja štampa.
- Web Index*. Posećeno 30. 11. 2013. URL: <http://www.thewebindex.org/data/index/>.

INTERNET AND DEMOCRATIC PUBLIC SPHERE DEVELOPMENT

Summary: *Internet, social networks, mobile video devices and non-standard media enable to a great number of people to connect to each other, and depending on the similarity of interests or topics they are interested in, they can talk to each other, discuss on the issues of power and principles at the national, supranational and global level supporting an idea or a candidate.*

In the communication channels changed this way, the Internet presents a field of communication – politically construed space which is not directly connected with a physical territory – within which new types of social relations of power are established among its users. The question related to the structure, dimensions and political implications of the public sphere on the Internet is thus in the focus. At the same time, the concept of the public sphere defined by Habermas is questioned.

The goal of this paper is to examine and synthesize new ideas of what the public sphere implies – and analyze separately sudden development of numerous versatile new public spheres, as well as to resolve a dilemma whether the Internet and the new trend of the media specialization and audience fragmenting will improve or neutralize the realization of the public forum role of the media.

The findings of this research show that, on the one hand, the Internet and the media specialization can be analyzed within the general trend of democratization – at least with regard to the availability and the transfer of those forms of knowledge and opinions that were traditionally the privilege of higher social groups – since they assure that ordinary people send and receive versatile views, thanks to which the flow of information among citizens is enriched. On the other hand, people influenced by different and various sources of information may have different opinion on what is politically important, on what has happened, what are the causes of those events, what goals the state should set to itself and how those goals should be achieved, which decreases the possibility that a large number of citizens gets interested in any of the topics. Many of these differences have also existed before, but it seems that the Internet and the media specialization have made them even more frequent and more possible.

The paper presents the most frequently used information and communication tools that significantly change and possibly improve the surroundings within which democratic processes are taking place.

The standing of this paper is that the Internet: firstly, enables not only better and unlimited communication but also its active transformation; secondly, it extends public space creating a new, deterritorialized, authentic public sphere; and last, but not the least – it changes the very nature of democracy.

Key words: *Internet, new media, public sphere, democracy, media specialization, audience fragmentation, public space reduction, deterritorialization of public life*